

**«ԹՅՈՒՐՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԵՎ
ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆ» (TİKA).
ՍՏԵՂՃՄԱՆ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԸ ՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ
ԲՆԱԳԱՎԱՌՆԵՐԸ**

1991 թ. ԽՍՀՄ-ի փլուզումն առաջացրեց աշխարհաքաղաքական նոր իրադրություն, որի պայմաններում Թուրքիան սկսեց ակտիվ քաղաքականություն վարել՝ նպատակադրվելով ազդեցության հասնել հետխորհրդային տարածաշրջանում: Թուրքիայի դեկլարությունը նախաձեռնություն ցուցաբերեց բազմակողմանի համագործակցություն հաստատել հետխորհրդային թյուրքախոս երկրների հետ, ուստի համապատասխան գործառույթներ տրվեցին պետական հաստատություններին, այդ թվում՝ դրանց կից հատուկ նպատակով ստեղծված մարմիններին: Վերջինները նույնպես պետք է նպաստեին Թուրքիայի տնտեսական, քաղաքական և մշակութային ծրագրերի իրականացմանը: Այդպիսի կազմակերպություններից էր 1992 թ. հունվարի 27-ին Արտաքին գործերի նախարարությանը կից հիմնադրված «Թյուրքական համագործակցության ու զարգացման գործակալությունը» (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı-TİKA)¹:

TİKA-ի հիմնադրման օրվանից նրան վերապահվեց կարևոր դեր՝ այն պետք է նպաստեր հետխորհրդային, բալկանյան, մերձավորարևելյան և աֆրիկյան տարածաշրջաններում Թուրքիայի դիրքերի ամրապնդմանը, որով կբարձրանար նրա նշանակությունը և կընդգծվեր կարևորությունն Արևմուտքի համար: Չնայան որ TİKA-ն մտնում էր ԱԳՆ-ի կազմի մեջ, սակայն ուներ իրավաբանական անձի կարգավիճակ և ինքնուրույն բյուջե: Իսկ

¹ Resmi Gazete, 27 Ocak 1992.

2001 թ. մայիսի 10-ից TİKA-ն մտավ նոր ձևավորված Թյուրքական համագործակցության ու զարգացման ղեկավարման վարչության (Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı) կազմի մեջ², որին էլ կից ստեղծվեց Տնտեսական կոորդինացիոն խորհուրդը: Վերջինիս հիմնական խնդիրն էր Թուրքիայի տնտեսական քաղաքականության մշակումն ու իրականացումը կենտրոնասիական, կովկասյան և մյուս տարածաշրջաններում: Պետք է նշել, որ խորհրդի աշխատանքներին մասնակցում են երկրի տնտեսական հարցերով զբաղվող պետական մարմիններն ու նախարարությունները, այդ թվում՝ բանկերը:

TİKA-ն ֆինանսավորվում է հիմնականում թուրքական կառավարությունից, բանկերից և միջազգային կազմակերպություններից: Վերջինների շարքում ամենամեծ ներդրողը համարվում է Էքսիմբանկը: 1990-ական թթ. սկզբին կազմակերպությունն իր կենտրոններն ուներ հիմնականում թյուրքալեզու երկրներում, սակայն հետագայում նրա աշխարհագրությունն ընդլայնվեց՝ ընդգրկելով Բալկանների, Մերձավոր Արևելքի ու Աֆրիկայի որոշ երկրներ: Նշված տարածաշրջաններում TİKA-ն ներկայումս ունի 40 ներկայացուցչություններ³, իսկ ավելի քան 100 երկրներում իրականացրել է տարաբնույթ ծրագրեր: TİKA-ն իր կենտրոնների ու ներկայացուցչությունների միջոցով տեղեկում կազմակերպում և իրականացնում է մի շարք ծրագրեր ու միջոցառումներ, որոնք ընդգրկում են ամենատարբեր բնագավառները: Ըստ այդմ, TİKA-ն հիմնականում գործունեություն է ծավալում կրթության, մշակույթի, առողջապահության, ծառայությունների, գյուղատնտեսության, էներգետիկայի, զբոսաշրջության, ֆինանսական, բանկային և այլ բնագավառներում⁴: Կազմակերպության ղեկավարությունը մեծ ուշադրություն է դարձնում կրթության ու մշակույթի բնագավառներին, հատկապես թյուրքախոս երկրների հետ համագործակցության համատեքստում:

Թուրքական կառավարությունը 1990-ական թթ. սկզբին TİKA-ի առջև դրել էր երկու հիմնական խնդիր. առաջին՝ նպաստել հնարավորինս սերտ համագործակցության (ներառյալ հու-

² Resmi Gazete, 12 Mayıs 2001.

³ Ասիայի, Մերձավոր Արևելքի ու Աֆրիկայի երկրներում TİKA-ի կենտրոնների ու ներկայացուցչությունների ընդհանուր ցանկը տե՛ս գործակալության պաշտոնական կայքէջում, <http://www.tika.gov.tr/tr/koordinatorklukler>, 2014-11-10.

⁴ www.tika.gov.tr/faaliyet-alanlari/2, 2014-11-25.

մանիտար և այլ բնույթի օգնությունը) հաստատմանն ու զարգացմանը հետխորհրդային թյուրքախոս երկրների, նաև Ռուսաստանի ինքնավար շրջանների, Մոլդովայի, Ուկրաինայի և հարևան երկրների հետ, երկրորդ՝ ակտիվորեն մասնակցել Կովկասի ու Կենտրոնական Ասիայի երկրների հետ տնտեսական և քաղաքական հարաբերությունների հաստատմանը, այս ճանապարհով նպաստել այդ երկրների արագ ինտեգրմանն արևմտյան համակարգին և միջազգային կազմակերպություններին: Նպատակն էր խրախուսել, որ Թուրքիայի միջնորդությամբ այս երկրները համագործակցեն Արևմուտքի հետ, ինչն էլ իր հերթին ենթադրում էր Թուրքիային վերածել կամուրջ երկրի՝ կապելով Արևմուտքն ու Արևելքը⁵: Փաստորեն TİKA-ի հիմնական խնդիրն էր աջակցել հետխորհրդային երկրների հետ տարբեր բնագավառներում համագործակցության զարգացմանը՝ ներառյալ տարբեր չափերի օգնության տրամադրումը:

TİKA-ն ուշադրություն դարձրեց տնտեսական ու սոցիալական բնագավառներին՝ մեծ տեղ հատկացնելով տեխնիկական աջակցությանը: Այսպես՝ 1999 թ. վերջին TİKA-ն տեխնիկական օգնության և համագործակցության ավելի քան՝ 270 ծրագրեր իրականացրեց տարբեր երկրներում, այդ թվում Կովկասի և Կենտրոնական Ասիայի⁶: TİKA-ն իր տնտեսական գործունեությամբ փորձում է նպաստել ազատ շուկայական տնտեսության զարգացմանը, հատկապես հետխորհրդային և աֆրիկյան երկրներում: Այդ նպատակով էլ կազմակերպությունն աջակցում է տարբեր ոլորտների մասնագետների վերապատրաստմանը՝ ցույց տալով անհրաժեշտ իրավաբանական օգնություն: Սա ենթադրում էր ոչ միայն այդ երկրներից երիտասարդների կրթության կազմակերպումը թուրքական բուհերում, այլև վերապատրաստման տարբեր ծրագրերի իրականացում: Մեծ ուշադրություն դարձվեց փոքր ու միջին ձեռնարկությունների ստեղծմանը՝ նկատի ունենալով դրանց տնտեսական ու սոցիալական կարևոր դերը: Պաշտոնական տվյալներով 1992–2003 թթ. TİKA-ի վերապատրաստման ծրագրերի շրջանակներում Թուրքիայի կրթական տարբեր հաստատություններում ընդհանուր և մասնագի-

⁵ Е. Уразова, "Турецкое агентство по сотрудничеству и развитию (TİKA): новые задачи", Турция накануне и после парламентских и президентских выборов 2007, М., 2008, с. 182.

⁶ O. Baskın, Türk Dış Politikası, Cilt II. 1980–2001, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 382.

տական կրթություն են ստացել 18 հազար մարդ, այդ թվում՝ ընդհանուր կրթություն է ստացել 10 հազար, իսկ մասնագիտական՝ 8 հազար մարդ: Մասնակիցների հիմնական մասը եկել է կենտրոնասիական, կովկասյան և բալկանյան երկրներից⁷:

TIKA-ի ղեկավարությունը, փորձելով նպաստել ազատ շուկայական տնտեսության կազմակերպմանը, ուշադրություն դարձրեց ֆինանսաբանկային համակարգի զարգացման խնդիրներին: Այդ նպատակով 1993 թ. նշված ոլորտի մասնագետների համար սկսեց կազմակերպել հատուկ մասնագիտական դասընթացներ: Բարձր մակարդակն ապահովելու համար մասնագետներ հրավիրվեցին Ճապոնիայից: 1993–2000 թթ. ընթացքում վերոնշյալ դասընթացներին մասնակցեցին ֆինանսաբանկային ոլորտի հարյուրավոր աշխատողներ, այդ թվում՝ 168-ը՝ Ադրբեյջանից, 136-ը՝ Թուրքմենստանից, 80-ը՝ Ուզբեկստանից, 76-ը՝ Ղազախստանից, 59-ը՝ Ղրղզստանից և այլն⁸: TIKA-ն ֆինանսական և բանկային հարցերով ավելի ակտիվ է հետխորհրդային թյուրքալեզու երկրներում, որտեղ քայլեր ձեռնարկեց ֆինանսական համակարգի ձևավորման ուղղությամբ⁹: Այս առումով ավելի լայն գործունեություն է իրականացնում 1993 թ. TIKA-ի կողմից ստեղծված Մասնավոր սեկտորի զարգացման կենտրոնը, որի աշխատանքներին աջակցում է Թուրքիայի ֆինանսների նախարարությունը: Կենտրոնի հիմնական նպատակն է տնտեսության մեջ աջակցել մասնավոր հատվածի և ազատ շուկայական տնտեսության զարգացմանը, ուստի այս նպատակով իրականացնում է մասնագետների վերապատրաստման ծրագրեր: Կենտրոնի ծավալած գործունեության մասին փաստում են հետևյալ տվյալները՝ 1994–2005 թթ. ընթացքում վերապատրաստման ծրագրերին մասնակցել է 3404 մարդ: Կենտրոնական Ասիայի, Կովկասի, Բալկանների, Մերձավոր ու Միջին Արևելքի, Կենտրոնական ու Արևելյան Եվրոպայի ավելի քան 25 երկրներից և Ռուսաստանից¹⁰: Նման խոշոր կենտրոններից է համարվում նաև TIKA-ի կողմից 1993 թ. հիմնադրված Անկարայի հարկային կենտրոնը, որտեղ ուսուցանվում են հարկային համակարգի և քաղաքակա-

⁷ TIKA 2004 Falliyet Raporu, Ankara, 2005, s. 26.

⁸ Eurasian Studies. Special issue on the 10th Anniversary of Turkish Republics, Summer 2001, p. 43.

⁹ Е. Уразова, Экономическое сотрудничество Турции и тюркских государств СНГ, М., «АСТИ-ИЗДАТ», 2003, с. 65–66.

¹⁰ TIKA 2005 Falliyet Raporu, Ankara, 2006, s. 194.

նության հետ կապված հարցեր: 1993–2005 թթ. ընթացքում վերոնշյալ տարածաշրջանների երկրներից Կենտրոնի կազմակերպած դասընթացներին մասնակցել են 3220 մարդ¹¹:

Ինչպես արդեն նշել ենք, TIKA–ն իր ծրագրերում հիմնական տեղը հատկացնում է կրթական ու մշակութային բնագավառներին: Ընդհանուր և մասնագիտական կրթության կազմակերպման նպատակով TIKA–ն իրականացրել է մի շարք մասշտաբային ծրագրեր: Կարելի է առանձնացնել ուսուցիչների համար կազմակերպած ծրագրերը, որոնք իրականացվում էին Թուրքիայի կրթության նախարարության հետ համատեղ: Նման ծրագրեր ձեռնարկվեցին նաև դիվանագետների համար՝ Թուրքիայի Արտաքին գործերի նախարարության աջակցությամբ¹²: Ընդհանրապես Թուրքիայում խրախուսում էին կենտրոնասիական թյուրքախոս երկրներից երիտասարդների կրթության կազմակերպումը թուրքական ուսումնական հաստատություններում: Այսպես, 1990–ական թթ. ընթացքում տարբեր ծրագրեր հնարավորություն էին տալիս Կենտրոնական Ասիայից մոտ 7000 ուսանողների ամեն տարի սովորելու թուրքական համալսարաններում¹³: Բացի այդ՝ TIKA–ն Կենտրոնական Ասիայում աջակցում էր կրթական համակարգի կազմակերպմանը՝ խրախուսելով թուրքական դպրոցների ու համալսարանների հիմնադրմանը: Այս տեսանկյունից էլ TIKA–ն մեծ ուշադրություն էր դարձնում թուրքերենի ուսուցմանը¹⁴: Ըստ էության՝ TIKA–ն նման գործողություններով փորձում էր տարածել թուրքական մշակութային ու գաղափարական ազդեցությունը՝ առաջին հերթին հետխորհրդային տարածաշրջանում, որի առաջնային նպատակներից էր կրճատել ռուսական ազդեցությունը: TIKA–ն ծրագրեր է իրականացնում նաև գյուղատնտեսության, տրանսպորտի, զբոսաշրջության, ծառայությունների և այլ բնագավառներում:

TIKA–ի կարգավիճակի և գործունեության մեջ զգալի փոփոխություններ կատարվեց, երբ 2002 թ. Թուրքիայում իշխանության երկավ Արդարություն և զարգացում կուսակցությունը: Կազմա–

¹¹ Նույն տեղում, էջ 174:

¹² Avrasya Dosyası, Ekim 1998, Special issue, p. 3.

¹³ Onis Ziya, “Turkey and Post-Soviet States: Potential and Limits of Regional Power Influence”, MERIA, vol. 5, no. 2, June, 2001, p. 68.

¹⁴ Ն. Մինայան, «Կրթամշակութային հարաբերությունները Թուրքիայի և Կենտրոնական Ասիայի թյուրքալեզու երկրների միջև (1990–ական թթ.)», Մերձավոր Արևելք, հատ. 8, Եր., 2012, էջ 288–296:

կերպության աշխատանքներում կարևոր փոփոխությունն այն էր, որ Թուրքիան միջազգային համակարգում ընդգրկվեց որպես դոնոր երկիր, այսինքն՝ աջակցում էր զարգացման ծրագրերին, որը գլխավորում էր Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության (Organisation for Economic Co-operation and Development-OECD) շրջանակներում գործող Զարգացմանն աջակցող կոմիտեն: Սակայն պետք է նշել, որ նման դոնոր երկրները շարունակում են օգնություն ստանալ զարգացած երկրներից, որոնց շարքում է դասվում նաև Թուրքիան: Վերոնշյալ գործառույթը հիմնականում հանձնվեց TİKA-ին, ուստի վերջինս ավելի հստակեցրեց իր առջև դրված խնդիրները¹⁵: 2003–2004 թթ. TİKA-ն վերանայում ու հստակեցնում է իր կողմից իրականացվող օգնության ծրագրերի նպատակները, սակայն իրականում նրա գործողություններն ու նպատակները սկզբունքային փոփոխության չեն ենթարկվում: Այսպես, 2005 թ. TİKA-ի գործունեության վերաբերյալ զեկույցում նշվում է, Թուրքիան ջանքեր է գործադրում օգնություն տրամադրելու կենտրոնասիական, կովկասյան, բալկանյան, մերձավորարևելյան և աֆրիկյան տարածաշրջանների երկրներին՝ միաժամանակ նրանց հետ հաստատելով երկկողմ հարաբերություններ: Մյուս կողմից՝ հաշվի են առնվում նաև մշակութային ու աշխարհագրական գործոնները՝ չանտեսելով Թուրքիայի ավանդական դերը, նրան վերապահելով սերտ համագործակցության դեպքում աշխարհաքաղաքական կամրջի գործառույթը¹⁶: Փաստորեն ԱԶԿ-ի աջակցությամբ TİKA-ի գործունեությունն ակտիվացավ: Նա սկսեց կատարել ներդրումներ և իրականացնել հիմնականում կրթամշակութային ծրագրեր¹⁷: Բացի այդ, երբ TİKA-ն ընդգրկվեց զարգացմանն աջակցող ծրագրերի միջազգային համակարգում նրա բյուջեում նկատվեց պետական հատկացումների ավելացում, ինչի մասին վկայում են 1990–ական թթ. հետ համեմատած 21–րդ դարի սկզբի թվական տվյալները: Այսպես, եթե 2001 թ. TİKA-ի բյուջեում պետական հատկացումները կազմում էին 64,1 մլն դոլար, ապա 2002–ին դրանք հասնում են 79,9 մլնի, 2003–ին կրճատվում են՝ հասնելով

¹⁵ M. Kulaklıkaya and R. Nurdun, Turkey as a New Player in Development Cooperation, Insight Turkey, vol. 12, no. 4, 2010, p. 131–145.

¹⁶ TİKA 2005 Falliyet Raporu, Ankara, s. 3.

¹⁷ Denizhan Emrah, Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya Politikası ve TİKA, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, 2010, s. 22.

66,6 մլն¹⁸, իսկ 2004 թ. սկսած TİKA-ի բյուջեում հատկացումները տարեկան մեկ միլիարդ դոլարից անցնում են¹⁹: Չնայած որ TİKA-ի գրասենյակները գործում են Մերձավոր ու Միջին Արևելքի և Աֆրիկայի երկրներում, սակայն նրա ծրագրերում գլխավոր տեղը հատկացվում է Կենտրոնական Ասիայի երկրներին: Այս մասին TİKA-ի 2005 թ. աշխատանքների ամփոփման վերաբերյալ զեկույցում նշել է Թուրքիայի պետնախարար Բ. Աթալայը. «Չնայած մենք ներկայացուցչություններ ունենք նաև Մերձավոր ու Միջին Արևելքում և Աֆրիկայում, թյուրքական հանրապետությունները նախկինի պես մեր օգնության ծրագրերում գլխավոր տեղում են: TİKA-ի համար այս տարածաշրջանը համարվում է ամենակարևոր տարածքը»²⁰:

Այսպիսով՝ թյուրքական կառավարության կողմից TİKA-ին հատկացված կարևոր դերի մասին վկայում է այն փաստը, որ կազմակերպությունը ստեղծվեց ԽՍՀՄ-ի փլուզումից անմիջապես հետո: Ուստի կարող ենք եզրակացնել, որ կազմակերպության հիմնական նպատակներից էր աջակցել Թուրքիայի ազդեցության տարածմանը հետխորհրդային տարածաշրջանում: Մյուս կողմից՝ TİKA-ին թյուրքական կառավարությունը կարևոր նշանակություն տվեց թյուրքական ու մուսուլմանական երկրների հետ բազմակողմանի համագործակցության զարգացման տեսանկյունից, որտեղ կարևորվում էին քաղաքական և գաղափարական գործոնները: Այսինքն՝ կազմակերպության ծավալած լայն գործունեությամբ Թուրքիան նախևառաջ փորձում է բարձրացնել իր հեղինակությունը թյուրքախոս երկրներում: TİKA-ի հիմնական նպատակներից է աջակցել Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության իրականացմանը և հնարավորինս նպաստել նրա դիրքերի ամրապնդմանը: Այս տեսանկյունից էլ ընտրված են նրա գործունեության բնագավառները, որոնց շարքում առաջնային տեղը հատկացվում է կրթական ու մշակութային բնագավառներին: Արդարություն և զարգացում կուսակցության իշխանության գալով TİKA-ն ավելի ակտիվ գործունեություն սկսեց ծավալել՝ իրականացնելով օգնության տարբեր ծրագրեր: Թեև TİKA-ն ծրագրեր է իրականացնում տարբեր երկրներում, սակայն առաջին տեղում են գտնվում թյուրքախոս երկրները: Վերջիններիս հետ համա-

¹⁸ Eurasian Bulletin, no. 53, December 2006, p. 21.

¹⁹ TİKA 2005 Falliyet Raporu, Ankara, s. 2.

²⁰ Eurasian Bulletin, no. 53, December 2006, p. 24.

գործակցության համատեքստում ընդգծվում են պատմական, էթնիկական, լեզվական և մշակութային ընդհանրությունները, ուստի իրականացվող միջոցառումների ու ծրագրերի հիմքում դրված են այս գաղափարները: Փաստորեն TIKА-ն իր գործունեությամբ աջակցում է Թուրքիայի տնտեսական, քաղաքական ու գաղափարական ազդեցության տարածմանը: